

УДК 94(477.83/.86):392"1900-1914"

КОЗАЦЬКИЙ ІДЕАЛ ТА УКРАЇНСЬКЕ ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ НА
ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ (ЗА СПОГАДАМИ ДІЯЧА РУРП ТА
ЗАСНОВНИКА ОРГАНІЗАЦІЇ «СІЧ» К. ТРИЛЬОВСЬКОГО).

Ірина Жакова,
науковий співробітник
науково-просвітницького
відділу Національного
заповідника «Хортиця»

Важливою основою державотворення, єдності та вмотивованості громадян, національної стійкості є національна ідентичність. Ключовою складовою її формування є уявлення про спільне минуле, тобто історична пам'ять та історичні міфи. Недарма з давніх давен людські спільноти серед базових уявлень про світ мали міф про спільне походження. Природно, що найбільший потенціал у формуванні національної ідентичності мають героїчні сторінки спільного минулого. Для українців такими сторінками великою мірою стала історія козацтва.

Образ козака надихав успішною боротьбою за права та незалежність, сміливістю та самобутністю. Він підтримував українців в часи визвольних змагань, підтримував культурне та політичне відродження.

Мета даного дослідження – дослідити вплив козацького образу на формування державності та національної ідентичності на західноукраїнських землях, зокрема, на основі спогадів яскравого політичного та громадського діяча Кирила Трильовського. Зокрема, досліджено тенденції впливу історичних та, власне, козацьких образів, на різні суспільні верстви, передусім, українське греко-католицьке духовенство, яке мало величезну вагу на західноукраїнських землях того часу.

Хронологічні межі нашого дослідження: друга половина XIX – початок XX ст. – період романтизму, національного відродження та переходу від культурницької діяльності до державотворення.

В роботі використовуються поняття «козацький образ» та «козацький міф», які вживаються тут як синоніми. Поняття історичного міфу докладно розкриває історик та філософ В. Артюх: «історичний міф [...] є способом сприйняття, переживання і проживання подій минулого носіями національної ідентичності. При цьому феномени проминулої реальності густо влітаються в структуру людських цінностей, переконань і вірувань. Історичні міфи беруть участь в конструюванні, відтворенні й трансформації національної ідентичності. І часто саме через міф відбувається поєднання історії з національною ідентичністю» [1]. Саме в такому значенні вживаються обидва названі поняття у роботі.

Встановлено, що козацький міф мав великий вплив на діячів українського відродження на західноукраїнських землях. Одним із таких діячів був К. Трильовський, за спогадами якого можна простежити, як козацький образ надихав та об'єднував представників інтелігенції, політиків та громадських діячів до відродження української державності.

Ключові слова: козацький ідеал, державність, історичний міф, національна ідентичність, К. Трильовський

National identity is an important basis for state-building, unity and motivation of citizens, and national resilience. A key component of its formation is the idea of a common past, that is, historical memory and historical myths. It is not for nothing that since ancient times human communities have had the myth of common origin among their basic ideas about the world. Naturally, the heroic pages of the common past have the greatest potential for shaping national identity. For Ukrainians, the history of the Cossacks has largely become such a page.

The image of the Cossack inspired a successful struggle for rights and independence, courage and identity. It supported Ukrainians during the liberation struggle, and supported cultural and political revival.

The purpose of this study is to investigate the influence of the Cossack image on the formation of statehood and national identity in the western Ukrainian lands, in particular, on the basis of the memoirs of a prominent political and public figure Kyrylo Tryliovskiy.

It is established that the Cossack myth had a great influence on the figures of the Ukrainian revival in the Western Ukrainian lands. One of these figures was K. Trylievsky, whose memoirs show how the Cossack image inspired and united intellectuals, politicians and public figures to revive Ukrainian statehood.

Keywords: Cossack ideal, statehood, historical myth, national identity, K. Trilliovskiy.

Дослідник П. Кралюк у монографії «Козацька міфологія України: творці та епігони» відзначає: «Романтизм виростив націоналізм. Відповідно, козацький міф трансформувався в міф національний. І, безперечно, відіграв помітну роль у «національному відродженні», власне в українському національному русі Нового часу» [2, с. 4].

Відомий історик С. Плохій у монографії «Козацький міф: історія та націєтворення в епоху імперій» підкреслює, що «історія козацтва ... перетворилася на націєтворчий міф, що допоміг розколоти російську імперську ідентичність і ліг в основу модерної української нації» [3, с. 19].

Та чи пов'язані козацький ідеал та державотворення на західноукраїнських землях? Який цей зв'язок? Адже, на відміну від Наддніпрянщини, де були більш-менш тяглими традиції Гетьманщини, Запорозжя, козацько-старшинські роди, що відновлювали свій родовід за архівними матеріалами, півдавстрійська тоді Україна була дещо відокремлена від цих процесів. Безперечно, західноукраїнські землі дали нам знаменитих козацьких діячів, але наскільки можливо говорити тут про

збереження історичної пам'яті (навіть враховуючи всю її специфіку) чи історичного міфу про козацтво? Чи був позитивним цей міф? Чи пов'язаний із місцевим «ми»?

Це питання вивчали історики Денис Шаталов [4, 5] та Остап Середа [6, 7]. Перший дослідив зв'язок козацького ідеалу із місцевими піснями. Він показав, що почали їх активно збирати діячі «Руської Трійці». Що серед зібраних ними пісень є низка зі згадками козаків, але досить часто це не образ воїна, а, швидше, просто молодого парубка-шибайголови, що залицяється до дівчат. Також, як виявилось, нерідко словом «козак» вже самі збирачі заміняли первісне слово «улан», «жовнір» і т. д. Д. Шаталов пояснює це тим, що збирачі, «маючи романтичне захоплення козащиною, у персонажах місцевих, вірогідно з дитинства їм знайомих, співів розгледіли козаків-воїнів. Ця обставина дуже пасувала їхнім ідеям та намірам – вона слугувала засобом підтвердження пам'яті місцевих селян про славні часи козащини, козацьку боротьбу з ляхами та усвідомлення єдності з братами з-над Дніпра – і засобом пропаганди цих ідей» [4].

Поряд із тим, було записано і кілька пісень із козаком-воїном. Обидва дослідники схильні до думки, що вони були занесені із Наддніпрянщини.

Дослідник О. Середа зазначає, що «про відсутність чи слабкість козакофільських настроїв серед галицького селянства середини XIX ст. свідчить й те, що козацька тематика практично відсутня у наративах селян щодо тогочасних соціальних чи політичних питань, наприклад, під час виборчих кампаній до австрійського парламенту та Галицького сейму» [6].

Однак із поширенням течії романтизму, поширенням прагнення культурно відокремити себе від інших народів, ці пісні про козаків вже сприймалися і співалися як пісні про лицарів-оборонців і сприяли поширенню захоплення козацьким образом серед широких верств західноукраїнського суспільства.

Стабільні культурні контакти двох частин України формуються з 1830 років. Поступово налагоджується обмін книжками. Весна народів (1848), течія романтизму сприяють цікавості до свого минулого, особливо героїчного, поширенню історичних міфів, зокрема, й козацького. В 1860 роках вже можна говорити про величезну популярність на західноукраїнських землях творів Тараса Шевченка та козацького образу. Засновуються Літературне (згодом – Наукове) товариство ім. Т. Шевченка, «Просвіта», Товариства «Просвіта» та «Руська Бесіда».

Поширюється течія народовців, в яких О. Серeda вбачає носіїв «перехідної ідентичності», відзначаючи, що приєднання до громади було немов би вступом до козацького лицарського ордену: громадівці називали себе козаками, «братами» (або ж «гетьманом» чи «осавулом», залежно від становища у громаді), намагалися вбиратися по-козацькому, вести себе у щоденному житті так, як вели б себе, на їхню думку, запорозькі козаки [6]. Крім того, народовці одягалися у традиційне українське вбрання, зокрема, «козацькі» шаровари, підкреслюючи приналежність до товариства і візуально відокремлюючи себе з-поміж інших народів імперії.

Так образ козака стає джерелом натхнення на боротьбу за свободу і незалежність, стає об'єднуючим для обох частин України.

«Збереглося чимало свідчень учасників руху про те, що саме читання поезій Тараса Шевченка спричинило переворот у їхній свідомості, стало вирішальним поштовхом до українського самоусвідомлення, захоплення «українською ідеєю». «найбільше захоплення викликали романтичні твори про козацьке минуле, внаслідок чого Шевченків постичний простір з Дніпром, степами і могилами ставав національним простором і галицьких русинів-українців. ... поезії Т. Шевченка ... писалися як «свята правда» про козацьку минувшину, надавали козацтву універсальної вартості, поєднуючи минуле і сучасне, вияснюючи навикишню реальність. Як

кожна міфічна структура, міф козацтва міг ставати основою для самоідентифікації читачів, викликати зміну цінностей і поведінки» [7].

Важливу роль, крім літератури, відіграла також наукова діяльність українських істориків. Зокрема, зі студентського читацького гуртка, на зібраннях якого читали монографію М. Костомарова «Богдан Хмельницький», постала у 1862 році перша громада народовців.

Ці процеси формування ідентичності цікаво простежити за свідченнями самих діячів тогочасного суспільно-політичного активу. Звернімося тут до спогадів Кирила Трильовського – засновника організації «Січ», співтворця Українських Січових Стрільців, одного з найактивніших діячів Русько-української радикальної партії (РУРП), депутата віденського парламенту та посла Галицького сейму, юриста. Цей перелік можна було б продовжувати. Безперечно, це був активний діяч українського державотворення на західноукраїнських землях. Ще під час навчання в гімназії він заснував таємний гурток і бібліотеку. Разом з Іваном Франком та Михайлом Павликом у 1898 р. Трильовський був обраний до Головної Управи РУРП. Активно працював із суспільством, навіть у віддалених селах заснувавши осередки народних спілок, бібліотек, «Просвіти».

Його «Січі» були зареєстровані як протипожежно-руханкові товариства. Для того, щоб мати можливість офіційної реєстрації. Насправді ж вони були патріотичними українськими осередками. Саме на час їхньої появи припадає зафіксована дослідниками «нова хвиля популярності козакофільства». О. Серeda відзначає, що «на той час козацьке минуле стало уже масово сприйматися як національна традиція українців Галичини» [6].

Разом із тим, в середовищі греко-католицького священництва в часи дорослішання К. Трильовського домінував «аристократично-польський дух, а розмовною мовою була польська», про що автор неодноразово згадує у своїх спогадах. Зокрема, про свого батька, який був греко-католицьким священником, Трильовський розповідає наступне: «Цікава річ – батько

любив і знав польську та німецьку літературу (ходив до гімназії в Бродах), але нізащо в світі не хотів прочитати Шевченкового «Кобзаря», взагалі не «признавав» його! [...] батько й не старався зрозуміти геніяльність творів Тараса, бо як же його поезії різняться від польських, перейнятих шляхетським духом!» [8, с. 35]. Зауважимо, що мова про батька, але в цих словах добре видно відношення самого автора, його захоплення поезією Шевченка.

Разом із тим Трильовський свідчить, що у родині, не зважаючи на польськомовність та любов до польської літератури, «ніколи не вважали себе за поляків» [8, с. 37]. І знову ж уточнює, що польською мовою говорили не лише у нього в домі, а й «по всіх греко-католицьких приходствах» [8, с. 43].

Тим цікавіше прослідкувати становлення серед діячів українського руху їхніх поглядів та цінностей. На щастя, спогади К. Трильовського дають можливість це зробити, принаймні, на його власному прикладі. Ми можемо бачити, що серед греко-католицького священництва все ж було усвідомлення потреби навчити своїх нащадків рідної мови. Автор згадує, що «перші кроки мого «відпольщення» зробив мій стрийко Влодзьо, зладивши на твердих картках написи поодиноких літер нашої азбуки у друкованій формі» [8, с. 43].

Але ж головну роль у прищепленні любові до свого народу наш герой відзначає за своїм вчителем. Спогади містять цікавий і безпосередній свідчення про те, як вчитель мотивував малого Трильовського вивчити молитви українською: «навіть брався мене лякати - як не вивчу їх до Великодня, то буде біда, бо прийдуть москалі і різатимуть усіх тих, що не знають по-нашому молитися». До того ж батько пообіцяв синові за гарне навчання купити гарматку [8, с. 44].

Крім того, К. Трильовський розповідає про впливи русофільської течії на галицьку інтелігенцію, і, зокрема, на нього особисто. Автор зізнається,

що навіть вступив до одного із таких товариств – «Общества імені М. Качковського» - та отримував звідти літературу відповідного змісту. «Однаке те моє «кацапство» довго не тривало», - підсумовує цей досвід автор [8, с. 47].

Загалом, Трильовський у своєму самоаналізі цілком свідомо і багато говорить про важливість впливу на формування його ідентичності саме літератури, яку він тоді мав змогу читати. І, очевидно, так було не лише у його випадку. Автор вбачає велику вагу у «скріпленні відпорності нашого народу проти польонізаційних впливів» [8, с. 45] в українських книгах та брошурах, які вони передавали один одному, отримували від вчителів тощо.

К. Трильовський у своїх спогадах говорить про це так: «Від свідомого українця, учителя в Ожидові Гаврисевича, я діставав «Руску бібліотеку», що її видавав професор Чернівецького університету Онишкевич. Були в ній твори Котляревського, Квітки-Основ'яненка, як також Гоголя-батька. Вже в «Енеїді» Котляревського зауважив я натяки на стару Козаччину, але найбільше враження зробив на мене Шевченків «Кобзар» видання Омеляна Партицького (1867), зокрема та картина, як вночі з заклятої могили виступає старий козак і пригадує, що «нас тут триста лягло...» запала назавжди в мою душу. А далі я прочитав «Гайдамаки» й інші твори Тараса. Все те викликавало в хлоп'ячій душі жар любови до України й до її геройської минувщини. Тоді я рисував і малював усе, що мало будь-який зв'язок із козаками та їхньою боротьбою за волю України... Моє захоплення козаками виявлялося навіть у моєму «композиторстві»: до слів козаків у неволі («Гамалія» Шевченка) склав я й мелодію, але, не знаючи нот, не записав її. [...] Пошана й любов до козаків ще більше опанувала мене, коли я прочитав «Переяславську ніч» Костомарова». «Моє козакофільство ще більше зміцнила повість Гоголя «Тарас Бульба» [8, с. 47–49].

Тут вже бачимо пряме свідчення про вплив козацької історії, козацького міфу на свідомість автора, на його почуття. Він сам називає це козакофільством і виводить із літератури, а, згодом і з історичних праць.

Захоплений героїчними козацькими мотивами та іншими сюжетами з українського минулого у художній літературі, К. Трильовський заглиблюється в історичні дослідження, порівнює ситуації, в яких опинялися різні народи, та їхні дії у відповідь на ці виклики. Зокрема, автор вивчає історію польського повстання 1863 року. І після цього приходить до глибокого переконання, «що наш народ, з такою традицією, як її описав Шевченко, повинен би боротися за своє визволення. Думка та завжди нутрувала в мені і в кінці скристалізувалася ділом – спершу в організуванні руханково-протипожежних товариств «Січ», а пізніше вже чисто військових товариств «Українські Січові Стрільці» [8, с. 49–50]. Тож на його власних свідченнях бачимо, як образи героїчного минулого впливають на свідомість, а надалі і громадсько-політичну діяльність К. Трильовського.

В діяльності організованих Трильовським «Січей» великою мірою були присутні образи козацтва, його символіка, посади, пам'ять про очільників та звиягу. На честь вагомих подій з української і, зокрема, козацької, історії, «Січі» проводили святкові заходи. Так, наприклад, у 1908 році було організоване свято на честь повстання гетьмана Богдана Хмельницького, появи «Енеїди» Івана Котляревського і знесення панщини на західноукраїнських землях. У 1909 році Січове Свято було присвячене пам'яті гетьмана Івана Мазепи. Розповідаючи про нього, К. Трильовський також наводить цікаве свідчення про те, що шведське посольство відмовилося від участі у святкуванні через те, що у спільній битві під Полтавою наші народи зазнали поразки. Однак Січі постановили, що, не зважаючи на це, не можуть оминати 200-ліття цієї битви, яка, хоч і закінчилася поразкою, та все ж була актом боротьби українців за свою незалежність, а постать гетьмана І. Мазепи стала «символом національної

боротьби, і не дивно, що царський уряд усіх національно свідомих українців називав «мазепинцями» [8, с. 155–156].

У тогочасній січовій газеті з нагоди річниці було опубліковано: «Там, у Полтаві, в Україні під царатом, чорна сотня святкує 200-річчя погрому України. Та наші гори трясуться і в наших крісах порох ще сухий. Хай же пам'ятають царські посіпаки, що в тих горах гуртуються нові великі сили, що воскресає і росте в силу нова Січ на Україні.

Сурмач трубить з верхів:

Зруйнував цар нам Січ!

Ми втекли в сині гори з трубою –

Двісті літ спали ми, стрепенулася ніч –

Ми зірвались і трубим до бою!»

[...]

«Слава, слава, слава, Мазепо!

«Січ» іде, «Січ» іде, «Січ» іде з Чорногори

Україна встає, Україна гуде –

«Січ» іде і клекоче як море» [8, с. 156–157].

Автором наведених віршів зазначений Василь Пачовський.

Активна комунікація діячів західноукраїнського відродження поширювалася не лише на Наддніпрянщину. К. Трильовський переказує історію співпраці з українцями на території Кубані: «Підготовляючи те Січове свято, я звернувся до одного українського патріота в Катеринодарі на Кубані, [...] із проханням прислати ноти поклику, яким колись запорожці скликували козаків на військову раду. [...] На самому початку Січового Свята просив я відограти той поклик, а відтак почав промовляти: «Дорогі Сестри і Браття! Тими звуками, що ось пронеслися в тій залі, скликувала колись давно січова старшина козаків-запорожців на військову раду» [8, с. 157].

Загалом К. Трильовський наводить досить багато свідчень залучення козацької символіки та історії до діяльності своїх «Січей». Немає сенсу, на наш погляд, наводити усі, та процитуємо тут ще останнє із них, який дає нам уявлення про те, як все це виглядало: «По концерті уставився величезний похід, на якого чолі їхав на коні з позолоченою булавою в руці Наказний Отаман «Січей», Соймовий посол Іван Сандуляк-Лукинів [...] Також кошовий «Січі» з Буковини Корнійчук ніс позолочену булаву, а повітові отамани «Січей» - срібні перначі» [8, с. 158–159].

Може скластися враження, що все це було чисто культурницькою діяльністю якогось гуртка любителів історії. Та не погодимося із таким висновком. Мережа організацій «Січ» залучила до себе широкі верстви простих людей, селян, чого часто так бракувало суто інтелігентським громадам. Вона несла просвітництво і національне пробудження для українців. А головне – «Січі» відіграли велику роль у формуванні не лише Українських Січових Стрільців, а і підготовці політичного активу західноукраїнського суспільства. Їхній лідер К. Трильовський усвідомлює і наголошує, що цієї культурницької діяльності недостатньо, що для позитивних зрушень у бік державотворення українці мають формувати власне військо [8, с. 240].

«Січі» відіграли вагомую роль у діяльності Русько-української радикальної партії – першої політичної партії на території України! – одним із провідних діячів якої, власне, був їхній засновник К. Трильовський. «Якраз тими Січами, яким я з самого початку їхнього існування старався надавати радикального характеру, я просто-таки врятував радикальну партію від розвалу у 1903 році! А яку національно-виховну роль ті Січі відіграли в нашому народі!» - свідчить він [8, с. 113].

Голова партії Іван Франко також із симпатією ставився до «Січей» та сприяв їхній діяльності. Він же присвятив організації вірш «Гей, «Січ» іде!».

Тож підсумовуючи, зазначимо, що козацькі ідеали, що у другій половині XIX ст. наповнили художню та науково-історичну літературу, будили в українців на підавстрійських землях національну самосвідомість та надихали на боротьбу за своє самовизначення і державотворення. Це можна добре простежити за спогадами одного із провідних громадсько-політичних діячів того часу Кирила Трильовського, засновника мережі організацій «Січ» та активного лідера Русько-української радикальної партії.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Artiukh V. Shcho take istorychnyi mif ta yak vin mozhlyvyi? / Sumskyi istorychnyi portal URL: <https://history.sumy.ua/theoryofhistory/9468-shcho-take-istorychnyi-mif-ta-iak-vin-mozhlyvyi.html>. (дата звернення: 20.09.2024 р.).
2. Plokhii S. Kozatskyi mif. Istoriiia ta natsiietvorennia v epokhu imperii / Avtoryz. per. z anhl. M. Klymchuka. Kyiv: Laurus, 2015. 400 s.
3. Kraliuk P. «Kozatska mifolohiia Ukrainy: tvortsi ta epihony». Kharkiv: «Folio», 2016. 394 s
4. Shatalov D. Pochatky «Pokozachennia Halychyny»: publikatsii narodnykh pisen ta promotsiia «kozatskoho mifu» mistsevymy folklorystamy u 30-40-kh rr. XIX st. Chastyna 1 URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Shatalov_Denys/Pochatky_Pokozachennia_Halychyny_publicatsii_narodnykh_pisen_ta_promotsiia_kozatskoho_mifu_mistsevym/. (дата звернення: 20.09.2024 р.).
5. Shatalov D. Uiavlennia pro kozatstvo. Ukrainse kozatstvo u suspilnii dumtsi druhoi polovyny XVIII – pershoi polovyny XIX st. Dnipro: Dominanta Print, 2017. 256 s. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Shatalov_Denys/Uiavlennia_pro_kozatstvo_Ukrainske_kozatstvo_u_suspilnii_dumtsi_druhoi_polovyny_XVIII_pershoi_polov/ (дата звернення: 20.09.2024 р.).

6. Sereda O. «Kozatskoho rodu»: poiava kultu Tarasa Shevchenka ta ukrainskoho kozakofilstva v Halychyni. *Proekt «Ukraina». Avstriiska Halychyna* / Avt.-uporiad. M.R. Lytvyn; Hol. red. O.A. Krasovytskyi. Kh.: Folio, 2016. S. 112–124 URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Sereda_Ostap/Proekt_Ukraina_Avstriiska_Halychyna/. (дата звернення: 20.09.2024 р.).
7. Sereda O. Pershi publichni deklamatsii poezii ta Shevchenkivski vechornytsi v Halychyni. *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist*. 2013. Vyp. 23. S. 18–33. URL: <https://er.ucu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/2fa35cdc-6cf5-481e-be82-ff04ed71344c/content>. (дата звернення: 20.09.2024 р.).
8. Trylovskyi K. Z moho zhyttia. Spohady. Kanadskyi Instytut Ukrainskykh Studii. Vydavnytstvo TAKSON. Kyiv-Edmonton-Toronto. 1999 URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Trylovskyi_Kyrylo/Z_moho_zhyttia.pdf? (дата звернення: 20.09.2024 р.).
9. 1864 – narodyvsia Kyrylo Trylovskyi, zasnovnyk tovarystva «Sich». / Ukrainskyi instytut natsionalnoi pamiaty. URL: <https://uinp.gov.ua/istorychnyy-kalendar/traven/6/1864-narodyvsya-kyrylo-trylovskyy-zasnovnyk-tovarystva-sich>. (дата звернення: 20.09.2024 р.).